

УДК 351.713(476)(091)''18/19''

Андрэй Раманавіч Лудзіч

аспірант каф. гісторыі Беларусі новага і навейшага часу

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Andrey Ludzich

*Post-Graduate Student of the Department of History of Belarus of New and Contemporary Times
of Belarusian State University*

e-mail: aludich@mail.ru

СТРУКТУРА І ФУНКЦЫЯНАВАННЕ ПАВЯТОВЫХ ФІНАНСАВА-ПАДАТКОВЫХ УСТАНОЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX – ПАЧАТКУ XX СТ.

Разглядаецца структура і арганізацыя дзейнасці фінансава-падатковых органаў кіравання ў беларускіх паветах у другой палове XIX – пачатку XX ст. Характарызуюцца напрамкі дзейнасці, функцыі і структурная арганізацыя павятовых фінансавых органаў: казначэйстваў, ацэначных камісій. Прааналізавана структура акруговых акцызных упраўленняў, павятовых піцейных прысутнасцей. Вызначаны функцыі і парадак дзейнасці распарадчых камітэтаў у беларускіх паветах, якія займаліся кіраваннем мясцовай гаспадаркі. Раскрыты станаўленне, парадак функцыянавання падатковых дзяржаўных органаў: падатковай інспекцыі, павятовых падатковых прысутнасцей – і паўнамоцтвы іх служачых. У высновах адзначаюцца асноўныя асаблівасці структурнай арганізацыі і функцыянавання павятовых фінансава-падатковых устаноў на тэрыторыі Беларусі.

Structure and Functioning of the District's Financial and Fiscal Institutions in the Territory of Belarus in the Second Half of XIX – early XX Century

The article deals with the structure and Organization of the financial and tax authorities in the Belarusian counties in the second half of the XIX – early XX century. Characterized by the activities, functions and structural organization of County financial authorities: treasuries. the structure of district excise offices, County drinking presences is analyzed. The functions and the order of activity of administrative committees in the Belarusian counties are defined. Revealed the functioning and powers of employees of state tax authorities: tax inspection, the County tax presence.

Уводзіны

Развіццё капіталістычных адносін у Расійскай імперыі патрабавала рэформаў ва ўсіх сферах жыцця, у прыватнасці, у фінансавай сістэме, якая знаходзілася ў цяжкім стане пасля Крымскай вайны. Самадзяржаўе імкнулася ўпарадкаваць бюджэт і стварыць цэнтралізаванае кіраванне фінансамі, якое да гэтага насіла хаатычны характар. Правядзенне ў Расійскай імперыі шэрагу фінансавых пераўтварэнняў адбывалася ў адпаведнасці з заходнееўрапейскім узорам, што дазволіла істотна змяніць арганізацыю і функцыі органаў Міністэрства фінансаў. Па меры ўскладнення кантрольна-наглядных функцый дзяржаўных органаў улады імкнуліся сфармаваць мясцовую сістэму, з аднаго боку, цвёрда падпарадкаваную цэнтру, з другога – надзеленую шырокімі паўнамоцтвамі.

У беларускай і замежнай гістарыяграфіі тэма функцыянавання мясцовых дзяржаўных органаў яшчэ не стала прадметам спецыяльнага даследавання. З дарэвалюцыйных даследчыкаў неабходна выдзеліць В. В. Іваноўскага, які прааналізаваў заканадаўчыя нормы і сферу дзейнасці дзяржаўных фінансавых устаноў [1]. У манаграфіі Л. П. Ліпінскага ў кантэксце сацыяльна-эканамічнага развіцця сельскай гаспадаркі Беларусі разгледжаны некаторыя бакі дзейнасці павятовых фінансавых органаў кіравання [2].

Адным з першых даследчыкаў сучаснага перыяду, хто звярнуўся да даследавання арганізацыі фінансава-падатковых структур у 1830–1860-я гг., быў С. М. Токць [3]. Звесткі даведачнага характару аб функцыянаванні мясцовых органаў кіравання змешчаны ў калектыўнай працы супрацоўнікаў Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы [4; 5]. Некаторыя аспекты мясцовага самакіравання знайшлі месца ў працах, прысвечаных

Навуковы кіраўнік – А. Г. Кахановіч, доктар гістарычных навук, прафесар, дэкан гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

працэсам мадэрнізацыі, сацыяльнай трансфармацыі грамадства. А. Г. Кахановіч у сваёй манаграфіі адзначае, што запозненае заканадаўчае афармленне мясцовых інстытутаў прывяло да таго, «што сацыяльныя змены адбыліся пасля і ў некаторай адлегласці па часе ад эканамічнай і тэхналагічнай складаючых мадэрнізацыйных працэсаў» [6, с. 262]. Асноўныя напрамкі падатковай палітыкі ўрада Расійскай імперыі прааналізаваны А. В. Бурачонкам [7].

Мэта дадзенага артыкула – вызначыць структуру і функцыі павятовых фінансава-падатковых органаў на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст.

Павятовыя фінансава-падатковыя ўстановы на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст.

Асноўнай адміністрацыйна-гаспадарчай і фінансавай установай з'яўлялася павятовае казначэйства, якое адказвала за паступленне і захоўванне ўсіх падаткаў, перанакіроўвала грашовыя паступленні ў дзяржаўную казну і выдавала сродкі на расходы іншым павятовым органам улады. Асноўнымі абавязкамі павятовых казначэйстваў былі збор дзяржаўных падаткаў, іх размеркаванне і захаванне сродкаў, дэпазітаў урадавых і грамадзянскіх устаноў, бандэролей, гербавай паперы, кантроль за справаздачнасцю дзяржаўных служачых і г. д. Павятовыя казначэйствы займаліся продажам гербавай паперы, выдавалі гандлёвыя пасведчанні для вытворчасці і продажу алкагольных напояў, выпускалі білеты, пашпарты для гандляроў, мяшчан і сялян, захоўвалі матэрыялы рэвізскіх казак [3, с. 35]. На загадчыкаў казначэйстваў закон ускладаў абавязак пошуку крыніц дзяржаўных прыбыткаў і спосабаў іх павелічэння: «Калі ў павеце ёсць новая крыніца прыбытку ці спосаб да павелічэння вядомага ўжо прыбытку, то казначэй абавязаны паведаміць пра тое казёнай палаце» [5, с. 449]. Для павятовых казначэйстваў штомесяц праводзіліся праверкі правільнасці запісу прыходных і расходных сум, дакладнасці захоўвання грашовых сродкаў, вядзення кніг і журналаў, стан канцылярскага парадку [8, с. 1002–1003]. Казначэйствы былі ўстановамі бюракратычнымі і падпарадкаванымі непасрэдна казённым палатам, яны абавязаны былі прымаць указы і ад губерната-

раў, і ад губернскіх упраўленняў [1, с. 151]. Гэтыя павятовыя ўстановы складалі справаздачу аб выніках сваёй дзейнасці і прадстаўлялі яе ў казённую палату.

На чале павятовых казначэйстваў як «касавых выканаўчых органаў» стаялі казначэй. Акрамя старшыні, у склад казначэйства ўваходзілі яго памочнік, галоўны бухгалтар і яго памочнікі, пісар [9, с. 315–316]. У губернях пасады павятовых казначэй былі зацверджаны на аснове закона «Установы для кіравання губернямі Расійскай імперыі» ад 7 лістапада 1775 г. [10, с. 232]. Яны прызначаліся на пасаду калегійай казёнай палаты і зацвярджаліся губернатарам [3, с. 35]. Прытым Палажэнне першапачаткова абмежавала паўнамоцтвы павятовага казначэя, адабраўшы ў апошняга функцыі збору і распараджэння казённых грошай, абвясціўшы таго «лишь хранителем денег» [10, с. 241]. У руках казначэй знаходзіліся ключы і пячаткі казначэйства. Згодна з інструкцыяй ад 10 снежня 1837 г. прыём падаткаў, захоўванне грашовых сродкаў і даручанай маёмасці дзяржаўных павятовых устаноў з'яўлялася асноўнай функцыяй казначэйстваў. У павятовай казне захоўваліся сродкі, якія паступалі са збораў на земскія павіннасці, на забеспячэнне народнага харчавання, на дзеянне загаду грамадскага догляду, ваеннага ведамства і іншыя на патрэбы шэрагу дзяржаўных устаноў [11, с. 989]. Інструкцыя рэгламентавала правілы прыёму плацяжоў, вядзення прыходных і расходных сум.

Казначэй адказвалі за захаванасць даручаных ім грашовых сум і матэрыяльных каштоўнасцей. Кіраўнікі казначэйства павінны былі паведаміць казёнай палаце аб усіх прыходах і расходах сродкаў. Яны захоўвалі ў сябе ключы і пячаткі казначэйства, а для забеспячэння захаванасці казны пры прызначэнні на пасаду бралі грашовы або маёмасны заклад і распіску. Кантроль за дзейнасцю казначэй ажыццяўляўся шляхам тэрміновых (планавых) ці раптоўных праверак камісіяй, якая складалася з засядацеля дваранскай апекі, павятовага спраўніка, а таксама прадстаўнікоў губернскага праўлення, казёнай палаты і Міністэрства фінансаў [3, с. 33]. Кіраўнікі павятовых казначэйстваў былі абавязаны прытрымлівацца тэрмінаў збору падаткаў, весці журнал прыходу сум, выдаваць квітанцыі, прадаваць

гербавую паперу, гандлёвыя пасведчанні [11, с. 989–992]. Закон абмяжоўваў сферу паўнамоцтваў павятовага казначэя: яму было забаронена ўводзіць новыя зборы і праводзіць расходы без дазволу казённой палаты [11, с. 990]. Гэта было важным метадам для барацьбы са свавольствам служачых казначэйстваў і дазваляла пазбягаць фактаў казнакрадства.

Рэформы 1860-х гг. дзяржаўных устаноў не абмінулі і павятовыя казначэйствы. 30 лістапада 1865 г. выйшаў указ Дзяржаўнага савета «Аб заснаванні губернскіх казначэйстваў і расходных аддзелаў і пераўтварэнні павятовых казначэйстваў», згодна з якім павятовыя казначэйствы губернскіх гарадоў былі ператвораны ў губернскія [12, с. 291–293]. Па гэтым законе функцыі павятовых казначэйстваў былі дакладна абмежаваны. Задачамі павятовых казначэйстваў былі вызначаны прыём і захоўванне ўсіх даходаў, дэпазітаў, спецыяльных сродкаў дзяржаўных устаноў і фізічных асоб. Гэтыя ўстановы па-ранейшаму вялі продаж гербавай паперы, пасведчанняў, патэнтаў, прымалі акцызныя зборы і прадстаўлялі казённой палатце справядачы пра ход гэтых збораў, вялі рахункі па страхаванні, вялі ўлік усіх расходаў і даходаў [6, с. 454]. Заснаванне адзіных па ўсёй імперыі губернскіх і павятовых кас павысіла значэнне мясцовых казначэйстваў. Паміж імі адбываецца відавочнае размеркаванне паўнамоцтваў, напрыклад, губернскае казначэйства стала кантраляваць менавіта расходную касу, а павятовае – даходную.

За ўдзел мясцовага дваранства ў паўстанні 1863–1864 гг. іх маёнткі былі абложаны працэнтным зборам, увядзенне прадугледжвала шырокія палітычныя мэты, бо ўрад імкнуўся паменшыць у краі колькасць мясцовых землеўладальнікаў праз адначасовае павелічэнне долі памешчыкаў «рускага паходжання». Для вызначэння і размеркавання працэнтнага збору з тутэйшых маёнткаў былі створаны адпаведныя павятовыя камісіі. Камісія складалася з павятовага прадвадзіцеля дваранства (старшыні), спраўніка, двух міравых пасрэднікаў і 4 памешчыкаў, маёнткі якіх абкладзены зборам. Кандыдатаў ад дваран на пасады прапаноўваў мясцовы прадвадзіцель, затым яны зацвярджаліся губернатарам [13, арк. 4].

Згодна з правіламі працэнтнага збору на кожную губерню на 3 гады прызначалася вызначаная сума, якая затым размяркоўвалася паміж павятамі губернскай прысутнасці па сялянскіх і земскіх справах. Для вызначэння і размеркавання памеру сумы з маёнткаў камісія зыходзіла з плошчы зямлі, яе даходнасці, колькасці лесу і ступені развіцця прамысловасці на вызначанай тэрыторыі [13, арк. 23]. У кожным маёнтку камісія дзяліла зямлю на ўгоддзі: ралля, сенакос, выган і лес. Затым на некалькі разрадаў (не больш 6) вызначалася яе прыбытковасць, якая залежала па каштоўнасці і наяўнасці прамысловых прадпрыемстваў – па велічыні чыстага прыбытку [13, арк. 23–23зв.]. Пасля заканчэння вызначэння памеру сумы павятовай камісіяй губернатар уносіў прапанову на разгляд губернскай прысутнасці па сялянскіх і земскіх справах, якая ўстанаўлівала велічыню збору. Пад працэнтны збор траплялі толькі маёнткі мясцовага дваранства, а калі маёнтак набываў «рускі памешчык», то збор з наступнага года адмяняўся [13, арк. 23зв.].

Спагнанне ў казну піцейных збораў з’яўлялася адной з важных крыніц даходаў дзяржавы. Аднак былыя спосабы збору з улікам разнастайнасці і нераўнамернасці размеркавання падаткаў у розных частках імперыі з існаваннем непрадуктыўнай адкупной сістэмы не адпавядалі часу. З увядзеннем акцызнай сістэмы кожнаму заводу была вызначана норма выпрацоўкі спірту [2, с. 110]. Калі прадпрыемства не выконвала гэтую норму, адлічэнне ў казну ў выглядзе падатку адбывалася з устаноўленай нормы, а не з фактычна выпушчанай колькасці спірту. З адменай па законе ад 4 ліпеня 1861 г. адкупной сістэмы на гарэлку і з увядзеннем акцызнага падатку на спіртныя напоі з’явілася неабходнасць у адкрыцці мясцовых акцызных упраўленняў. На аснове «Палажэння аб піцейным зборы» ад 4 ліпеня 1861 г. былі адкрыты губернскія і акруговыя акцызныя ўпраўленні для распараджэння за ўскоснымі падатковымі паступленнямі [14, с. 40]. Піцейныя аддзяленні, якія існавалі пры казённых палатах спынялі сваю працу з 1 студзеня 1862 г. і перадавалі свае функцыі піцейна-акцызным упраўленням. Пад акцыз трапілі спірт, гарэлка, віно, піва, мёд, брага, цукар, соль, газ, запалкі і тытунь [7, с. 37–38].

Стварэнне акруговых акцызных упраўленняў было следствам аб'ектыўнай немагчымасці вырашэння пытанняў алкагольнай палітыкі з цэнтру. Мясцовыя органы лепш бачылі асноўныя праблемы, спецыфіку асобных тэрыторый. Пераўтварэнні ў пачатку 1860-х гг. практычна не закранулі структуры мясцовых устаноў і выкліканы былі не пытаннямі эфектыўнасці, а эканоміяй сродкаў. Гэтая мэта дасягалася дзякуючы перамеркаванню службовых функцый паміж губернскімі і акруговымі акцызнымі ўпраўленнямі, зменай у размеркаванні на акругі і ўчасткі. Варта заўважыць, назвы гэтых органаў кіравання не заўсёды адпавядалі тэрытарыяльнаму аб'ёму кампетэнцыі: губернскія акцызныя ўпраўленні маглі распаўсюджваць сваю дзейнасць на некалькі губерняў, акруговыя – на некалькі павеятаў, зыходзячы з колькасці прадпрыемстваў. Планавалася адкрыць іх толькі ў тых месцах, дзе яны будуць патрэбны, зыходзячы з колькасці вінакурняў, бровараў, прыватных складаў віна, так як нагляд за піцейнымі ўстановамі і продажам алкаголю не будзе складаць цяжкіх намаганняў для служачых акцызных упраўленняў [15, арк. 1].

Галоўныя абавязкі акруговых упраўленняў заключаліся ў падрабязным апісанні існуючых прадпрыемстваў, выкананні ўсталяваных правілаў вытворчасці, папярэджання і спынення беспатэнтнай вытворчасці і гандлю, рэвізіі заводаў і фабрык, прыцягнення да адказнасці ўладальнікаў прадпрыемстваў за парушэнні законаў аб акцызным зборы, правядзенні штомесечнай рэвізіі ўсіх прадпрыемстваў акругі, прадстаўленні справаздачы аб дзейнасці акцызнага ўпраўлення [1, с. 160].

Правядзенне акцызнага збору на павятовым узроўні было абавязкам акруговых акцызных упраўленняў, якія напраму былі падпарадкаваныя губернскім упраўленням. Губерні была падзелены на піцейныя ўчасткі, якія былі роўна падзелены на паветы. Напрыклад, у Магілёўскай губерні ў 1862 г. было адкрыта 7 акруговых акцызных упраўленняў: у 1-ю акругу ўваходзілі Магілёўскі і Быхаўскі паветы, у 2-ю акругу – Аршанскі і Горыцкі, у 3-ю – Мсціслаўскі і Клімавіцкі, у 4-ю – Чэрыкаўскі і Чавускі, у 5-ю – Рагачоўскі, у 6-ю – Гомельскі, у 7-ю – Сенненскі [6, с. 463].

Віцебская губерня была падзелена на 5 акруг, дзе дзейнічалі адпаведна 5 акруговых акцызных упраўленняў: 1-я акруга аб'яднала Віцебскі і Гарадоцкі паветы, 2-я – Полацкі і Люцынскі, 3-я – Дынабургскі і Рэжыцкі, 4-я – Себежскі, 5-я – Веліжскі [4, с. 370].

У Мінскай губерні дзейнічала 9 акруговых акцызных упраўленняў: Мінская, Ігуменская, Барысаўская, Пінская, Мозырская, Слуцкая, Навагрудская, Бабруйская і Рэчыцкая [9, с. 160, 180, 197, 217, 243, 264, 293, 316, 346].

У межах Гродзенскай губерні функцыянавала 7 акруговых акцызных упраўленняў: Гродзенска-Сакольскае, Беластоцка-Бельскае, Брэсцкае, Кобрынскае, Пружанскае, Слонімскае і Ваўкавыскае [16, с. 46, 57, 72, 79, 86, 92, 98].

Акругі, у сваю чаргу, дзяліліся на ўчасткі, на чале якіх стаялі памочнікі наглядчыкаў. Іх колькасць павінна быць прапарцыянальна колькасці вінакурняў [15, арк. 2]. Напрыклад, у 1878 г. у Пінскім і Слуцкім паветах было 5 памочнікаў наглядчыкаў, у Навагрудскім і Бабруйскім – 4, Мінскім, Барысаўскім, Мазырскім, Рэчыцкім – 3, у Ігуменскім – 2 [9, с. 160, 180, 197, 217, 243, 264, 293, 316, 346]. Колькасць акругаў у межах губерні неаднаразова змянялася да таго часу, пакуль акруговыя акцызныя ўпраўленні канчаткова не спынілі сваёй працы ў 1920 г. Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў Магілёўскай губерні колькасць акруг паменшылася да чатырох (1-я – Магілёўскі, Быхаўскі і Чавускі паветы; 2-я – Аршанскі і Сенненскі; 3-я – Клімавіцкі, Чэрыкаўскі і Мсціслаўскі; 4-я – Гомельскі і Рагачоўскі); у Віцебскай губерні да трох (1-я – Віцебскі, Гарадоцкі, Невельскі паветы; 2-я – Полацкі і Лепельскі; 3-я – Дзвінскі, Рэжыцкі і Люцынскі) [7, с. 463; 6, с. 370].

У склад акруговага акцызнага ўпраўлення ўваходзілі наглядчык за акцызным зборам, яго старэйшыя і малодшыя памочнікі, а пры ўпраўленні дзейнічала канцылярыя [15, арк. 2]. Наглядчык акруговага ўпраўлення меў шырокія паўнамоцтвы, што дазваляла яму кантраляваць ход вытворчасці алкаголю на вызначанай тэрыторыі. Ён рабіў праверку заводаў і посуду для спірту, меў права выдаваць пасведчанні і патэнты на вытворчасць алкаголю, а пры неабходнасці дазваляў вытворцам адступаць ад пры-

нятых нормаў [14, с. 47]. Старшыня акруговага ўпраўлення веў нагляд за поўным і своєчасовым паступленнем у казну збораў, за кнігай аб выдачы патэнтаў на вытворчасць напояў і піцейны гандаль, прысутнічаў на заводзе для засведчання спірту, накіраванага на продаж за мяжу [14, с. 45, 49]. Наглядчыкі падпарадкоўваліся кіраўніку ўпраўлення, якому былі абавязаны двойчы на год прадстаўляць справаздачы аб парушэннях правіл акцызнага збору.

Непасрэдны нагляд за броварнымі заводамі, а ў выпадку неабходнасці і за піцейным гандлем, быў у кампетэнцыі малодшых і старэйшых наглядчыкаў. Памочнікі займаліся выдачай пасведчанняў на вытворчасць напояў і патэнтаў на іх гандаль, кантралявалі выраб і продаж напояў, паступленне ў казну піцейных прыбыткаў, атрымлівалі ад кіраўніцтва прадпрыемства справаздачы аб даходах і выдатках спірту, він і сум акцызу, адпраўлялі ў губернскае акцызнае кіраванне штомесячныя ведамасці аб аб'ёмах вытворчасці і продажу напояў [14, с. 48–50]. Для ўзмацнення нагляду за тэхнічным бокам вытворчасці напояў і вырашэння пытанняў тэхнічнага характару законам ад 7 мая 1885 г. у склад акруговых упраўленняў увайшлі старэйшыя і малодшыя тэхнікі [17, с. 185]. Яны маглі апячаць машыны, посуд па вырабе і захоўванні спірту, правяраць запісы вытворчасці віна ў кантрольных кнігах. Па гэтым жа распараджэнні ў штат служачых акцызнага ўпраўлення быў уключаны судовы чыноўнік для кантролю за справамі аб парушэннях праваў акцызнага збору і абароне іх у судзе [17, с. 185].

Працяг рэформаў у фінансава-падатковай сферы закрануў і парадак спагнання патэнтных збораў з рознічнага продажу алкагольных напояў. Для рэгулявання гандлю алкаголем у паветах па законе ад 14 мая 1885 г. былі адкрыты павятовыя па піцейных справах прысутнасці, якім з 1 студзеня 1886 г. перайшлі пад кантроль усе мясцовыя піцейныя ўстановы па продажы спіртных напояў [18, с. 201]. У стварэнні і функцыянаванні гэтай установы была зацікаўлена дзяржава, паколькі гандаль алкаголем даваў ёй значны даход і дзейнасць піцейных прысутнасцей заключалася не толькі ў мерах садзейнічання развіццю гэтага гандлю, але і ў мерах маральнага характару, бо празмер-

нае ўжыванне спіртных напояў згубна сказваецца на народнай маральнасці [1, с. 181]. Палажэнне аб акцызным зборы не дапускала незаконнага адкрыцця піцейных устаноў, асабліва корчмаў, і прадугледжвала барацьбу з алкагольнай манаполіяй. Галоўная функцыя павятовых па піцейных справах прысутнасцей – выдача дазволу на адкрыццё ўстаноў для рознічнага продажу алкагольных напояў і працэнтнага збору з прададзенай прадукцыі [18, с. 202].

Старшынёй павятовых па піцейных справах прысутнасці быў павятовы прадвадзіцель дваранства. Акрамя старшыні, у складзе прысутнасці былі міравы суддзя, пастаянны член павятовай па сялянскіх справах прысутнасці, павятовы спраўнік і асобны акцызны чыноўнік, якога прызначала ўпраўленне акцызнымі зборамі [18, с. 201]. Такі склад можна растлумачыць некалькімі важнымі абставінамі. Па-першае, удзел прадстаўніка суда магчымы таму, што менавіта яму даводзілася прыводзіць віноўных да судовай адказнасці. Па-другое, наяўнасць прадстаўніка паліцыі ў складзе прысутнасці тлумачыцца функцыямі бяспекі. Па-трэцяе, фінансавыя інтарэсы, цесна звязаныя з гандлем спіртнымі напоямі, маюць свайго прадстаўніка ў асобе чыноўніка акцызнага ведамства. Складана зразумець наяўнасць у штаце пастаяннага члена сялянскай прысутнасці. Верагодна, яго ўдзел тлумачыцца тым, што сяляне з'яўляліся галоўнымі спажыўцамі алкаголю [1, с. 183]. Апеляцыі на рашэнні павятовых па піцейных справах прысутнасцей падавалі на працягу двух тыдняў у губернскую прысутнасць. У выпадку нязгоды з боку старшыні акцызнага збору з рашэннем прысутнасці справа разглядалася міністрам фінансаў.

Аднак губернскія і павятовыя прысутнасці па піцейных справах як мясцовыя ўстановы праіснавалі нядоўга. З прыняццем Палажэння «Аб казённым продажы пітва» ад 6 чэрвеня 1894 г. адкрываліся дзяржаўныя вінныя лаўкі [19, с. 407]. З іншага боку, права весці гандаль алкаголем прыватныя асобы маглі атрымаць толькі з дазволу губернатара і кіраўніка акцызным зборам. Дзяржаўныя і прыватныя лаўкі павінны былі кіравацца адзінымі правіламі гандлю: продаж ажыццяўляўся ў закрытым посудзе, пры наяўнасці этыкеткі і з указаным коштам тавару. Корчмы і рэстараны маглі пра-

даваць алкаголь па ўласным кошыце і аб'ёме. З прыняццем такіх правіл дзеянне прысутнасцей па піцейных справах страчвала сэнс, і апошнія былі ліквідаваны па законе ад 2 мая 1895 г. [20, с. 271]. У беларускім краі гэты закон уступіў у сілу 1 ліпеня 1897 г. Згодна з законам, купля, чыстка і продаж спірту становіліся манаполіяй казны. Законам прадугледжваліся вызначаны перавагі для дробных сельскагаспадарчых вінакурняў з мэтай заахвочвання іх развіцця: больш высокія кошты на спірт, гарантыя збыту праз казну ўсёй прадукцыі дробных прадпрыемстваў [2, с. 116]. З мэтай абмежавання насельніцтва ад злоўжыванняў алкаголем указам ад 20 снежня 1894 г. былі заснаваны павятовыя камітэты аб народнай цвярозасці, у склад якіх уваходзілі павятовы прадвадзіцель дваранства, член акруговага суда, павятовы спраўнік, начальнік паліцэйскага ўпраўлення, акцызны чыноўнік, падатны інспектар, інспектар народных вучылішчаў, міравыя суддзі і гарадскі галава [21, с. 682]. У адміністрацыйнай працы павятовыя камітэты сачылі за продажам спіртных напояў у піцейных установах і супрацьдзейнічалі таемнаму продажу алкаголю, размяркоўвалі за ўчастковымі апекунамі месцы іх дзейнасці, складалі рапарты аб парушэннях правіл продажу і злоўжываннямі спіртнымі напоямі рознымі асобамі.

Ва ўмовах адсутнасці на тэрыторыі Беларусі земскіх органаў кіравання пытаннямі арганізацыі мясцовай гаспадаркі займаліся некалькі інстытутаў. Сярод іх найважнейшую ролю ігралі павятовыя распарадчыя камітэты, стварэнне якіх па загадзе Дзяржаўнага савета ад 10 снежня 1874 г. «Аб спыненні існавання асобага дзяржаўнага земскага збору і прымацаванні яго да агульных дзяржаўных даходаў» было працягам рэформаў у фінансава-падатковай сферы для ўдасканалення збору казённых збораў і падаткаў [22, с. 416]. Павятовы распарадчы камітэт згодна са сваёй задачай займаў павятовыя камісіі па справах воінскай пастойнай камісіі і асобы прысутнасці па земскіх павіннасцях [22, с. 416]. Павятовыя камітэты знаходзіліся пад кіраўніцтвам губернскіх распарадчых камітэтаў, а апошнія, у сваю чаргу, знаходзіліся ў ведамстве Міністэрства фінансаў. Па новым законе былы дзяржаўны земскі збор быў далучаны да даходаў дзяржаўнага казначэйства, як і іншыя

казённые зборы. Падушныя зборы з сялян, акладны збор з мяшчан, пазямельны земскі збор цяпер называліся дзяржаўным пазямельным падаткам, плацяжы з гандлёвых пасведчанняў атрымалі назву дабавачных казённых збораў. Складанне ведамасцей і раскладак земскага збору на трохгадовы перыяд было скасавана.

Галоўнымі функцыямі павятовых распарадчых камітэтаў былі збор падаткаў па мясцовай, прыватнай і земскай павіннасцях, забеспячэнне раз'ездаў для служачых мясцовай паліцыі, размеркаванне сродкаў на кватэрныя патрэбы войска, на патрэбы мясцовай гаспадаркі, на наём, пабудову, рамонт, ацяпленне і асвятчэнне будынкаў для дзяржаўных устаноў, утрыманне мастоў, дарог і г.д. [22, с. 416].

Згодна з арт. 11 Палажэння ад 10 снежня 1874 г. у склад павятовых распарадчых камітэтаў уваходзілі павятовы спраўнік (старшыня камітэта), гарадскі галава, валасныя старшыні і міравыя пасрэднікі (з 1878 г. у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях – пастаянныя члены павятовых па сялянскіх справах прысутнасцей) [22, с. 416–417]. Да штату павятовага камітэту быў далучаны і павятовы воінскі начальнік [23, с. 84]. У павеце на нарады камітэту па гаспадарчых пытаннях абавязкова павінен быць запрошаны валасны старшыня, а таксама па адным дэлегаце ад ваеннага і паштовага ведамстваў [22, с. 417]. Такі склад распарадчых камітэтаў тлумачыцца самой мэтай іх існавання. Вырашэнне спрэчных спраў у камітэце адбывалася большасцю, пры роўнасці прымалася тая думка, за якую прагаласавалі старшыня. У сувязі з прыняццем 2 красавіка 1903 г. «Палажэння аб кіраванні земскай гаспадаркай у дзевяці заходніх губернях» павятовыя распарадчыя камітэты спынілі сваё існаванне ў Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях. Іх функцыі былі перададзены павятовым камітэтам і земскім управам. У Віленскай і Гродзенскай губернях камітэты працягвалі сваю працу.

Інтэнсіўнае развіццё капіталістычнага рынку садзейнічала перабудове падатковай сістэмы. Павялічвалася колькасць падаткаабкладаемых аб'ектаў, адначасова адбывалася ўскладненне парадку вызначэння збораў. Прычына стварэння мясцовага падатковага органа была абумоўлена адсутнасцю ў казённых палат магчымасцей для азнаям-

лення з умовамі даходнасці маёмасцей, промыслаў і гандлю ў паведах, асабліва ў вала-сцях. У такіх умовах важна было мець аген-таў губернскай фінансавай адміністрацыі на месцах. Згодна з «Правіламі аб абкладанні гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў дадатковым зборам» ад 15 студзеня 1885 г. пры казённых палатах былі адкрыты павято-выя падатковыя прысутнасці [24, с. 10–12]. Закон ад 15 студзеня 1885 г. зафіксаваў па-мер дадатковага раскладачнага збору для губерні, які штогод размяркоўваўся па па-ветах губернскай падатковай прысутнасцю ў залежнасці ад ступені развіцця гандлю і прамысловасці. Затым у межах павета па-датковая інспекцыя вызначала памеры збо-ру з прадпрыемстваў, зыходзячы з іх даход-насці [24, с. 12].

Галоўная задача павятовай прысут-насці заключалася ў кантролі за паступлен-нем дадатковага працэнтнага і раскладачна-га збору з акцыянерных таварыстваў і кам-паній; у размеркаванні, зыходзячы са сту-пені прыбытку гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў, падатку дадатковага збору [24, с. 12]. Для гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў, якія выплачвалі гільдзей-скія пошліны, а таксама акцыянерных тава-рыстваў і кампаній, быў устаноўлены дадат-ковы падатак у памеры 3 % ад чыстага пры-бытку [6, с. 468]. Астатнія прадпрыемствы абкладаліся дадатковым зборам, агульная сума якога вызначалася ў заканадаўчым па-радку кожныя 3 гады, а затым размяр-коўвалася ў межах павета па ва-ласцях. Па правілах ад 18 студзеня 1898 г. павято-вым прысутнасцям было перададзена права збору з негільдзейскіх прадпрыемстваў [25, с. 29–31].

Фарміраванне складу павятовых па-датковых прысутнасцей у беларускіх губер-нях мела сваю спецыфіку. Калі па законе ад 15 студзеня 1885 г. прызначэнне служ-бовых асоб адбывалася па рашэнні мясцо-вых земскіх устаноў, то ў Беларусі члены губернскіх і павятовых прысутнасцей на-значаліся сумесным рашэннем губернатара і кіраўніка казённой палаты [24, с. 11]. Кі-раваў дзейнасцю павятовай прысутнасці па-датковы інспектар, дзеянні якога напрамую былі падпарадкаваны міністру фінансаў. Пасада падатковага інспектара была засна-вана згодна з рашэннем Дзяржаўнага савета ад 30 красавіка 1885 г. [26, с. 179]. Инспек-

тар назіраў за выкананнем правіл гандлю на даручаным яму ўчастку, сачыў за ўлікам каштоўнасцей і прыбытковасці маёмасці, кантраляваў абкладанне дзяржаўным збо-рам [26, с. 180]. Больш дакладна абавязкі падатковых інспектараў былі ўстаноўлены наказам Дэпартаменту абкладных збораў ад 12 жніўня 1885 г. [6, с. 469]. Згодна з гэ-тай пастановай, роля падатковых інспекта-раў заключалася ў дзеяннях па прыцягненні маёмасцей да платы казённых збораў, на-глядзе за паступленнем акладных збораў у казну, выкананнем розных даручэнняў і вя-дзеннем справаводства казённой палаты па прамысловым зборы з гандлёвых устаноў і прамысловых прадпрыемстваў, іх прыбыт-кам і прыбылі. Акрамя таго, павятовы па-датковы інспектар кіраваў працай па вы-дачы гандлёвых пасведчанняў, займаўся вя-дзеннем спісаў і журналаў праверак прад-прыемстваў, наглядаў за паступленнем ган-длёвых і гербавых збораў, загадваў правя-дзеннем фінансавых рэвізій гарадскіх упраў, улікам і ацэнкай зямельных угоддзяў, пра-водзіў ацэнку нерухомай маёмасці розных асоб пры яе перадачы ў спадчыну ці іншым уладальнікам, ажыццяўляў кантроль за па-ступленнем выкупных плацяжоў, назіраў за спаганнем нядоімак з сялянскіх надзелаў, прыватных землеўладанняў, веў улік збору збавіны, коштаў на сельскагаспадарчыя прадукты, спісы домаўладальнікаў і пры-быткаў іх гаспадароў [6, с. 469–470].

Падатковыя інспектары з'яўляліся другімі па ступені значнасці, пасля павято-вых казначэй, служачымі фінансавых ус-таноў павятовага ўзроўню. Ад добрасум-леннага выканання імі сваіх службовых абавязкаў залежала паспяховае выкананне да-ходнай часткі бюджэту, фарміраванне ў гу-бернскіх органах адэкватнага ўяўлення пра стан гаспадаркі і яго перспектывах, ажыц-цяўленне належнага кантролю за дзейнасцю павятовых казначэйстваў. Менавіта падатко-выя інспектары становіліся кампетэнтнымі экспертамі ў галіне развіцця мясцовага ганд-лю, прамысловасці і аграрнай гаспадаркі.

Пасля рэформы 1861 г. дзяржаве былі патрэбныя больш дасканалыя механізмы для ўдасканалення сістэмы падаткаабкла-дання ўсіх слаёў насельніцтва. Пераход да практычнай рэалізацыі рэформы адбыўся па законе ад 18 мая 1882 г., які адмяніў ня-доімкі па падушным падатку, якія застава-

ліся на 1 студзеня 1883 г., былі скасаваны спагнанні для большай часткі безземельных сялян. З 1 студзеня 1886 г. на аснове рашэння Дзяржаўнага савета ад 15 мая 1885 г. была зацверджана адмена выплаты падушнага падатку. Дзяржаўны савет 8 чэрвеня 1893 г. прыняў «Правілы ацэнкі нерухомай маёмасці для спагнання земскімі зборамі», згодна з якімі былі ўтвораны павятовыя ацэначныя камісіі [27, с. 415]. Новыя органы ўлады ўстанаўлівалі агульныя правілы ацэнкі нерухомай маёмасці ў межах павета, разглядалі хадайніцтвы землеўласнікаў аб паніжэнні ацэнкі даходнасці зямлі, разглядалі скаргі на ацэнку асобных аб'ектаў нерухомай маёмасці, вызначалі кошт нерухомай маёмасці ў павеце. Абавязкам павятовых камісій у беларускіх губернях з'яўляўся збор інфармацыі аб коштах на землі, разгляд скаргаў уласнікаў аб няправільным размеркаванні зямлі на надзелах, няправільнай ацэнцы прадпрыемстваў, гандлёвых лавак і іншай нерухомай маёмасці, звышэнні памераў падаткаў сельскіх таварыстваў і г. д.

У склад павятовых ацэначных камісій уваходзілі павятовы прадвадзіцель дваранства, падатковы інспектар, член прысутнасці на сялянскіх справах, участковы земскі начальнік, старшыня павятовай земскай управы, два выбраныя ад гарадской думы члены, служачы ад ведамства дзяржаўных маёмасцей. Для кантролю за дзейнасцю павятовых ацэначных камісій па рашэнні Дзяржаўнага савета ад 18 студзеня 1899 г. былі створаны губернскія ацэначныя камісіі на чале з губернатарам [5, с. 417].

З утварэннем у Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях земстваў па ўказе Сената ад 14 сакавіка 1911 г. павятовыя і губернскія ацэначныя камісіі былі ліквідаваны, а іх справы былі перададзены земскім управам. Аднак з-за шматлікіх скаргаў і марудных тэмпаў вырашэння земскімі ўстановамі вялікай колькасці спраў, павятовыя ацэначныя камісіі былі вымушаны аднавіць сваю працу праз год пасля скасавання [5, с. 421]. Акрамя ўстаноўленых раней функцый, павятовым ацэначным камісіям даручалася пераацэнка нерухомай маёмасці ў павеце, разгляд скаргаў ад уладальнікаў фабрык, заводаў, гарадскіх і сельскіх будынкаў на няправільнае апісанне іх нерухомай маёмасці да 1911 г.

Завяршэннем пераходу да падаходнага прыбытку адбылося з прыняццем 8 чэр-

веня 1898 г. «Палажэння аб дзяржаўным прамысловым падатку» [28, арк. 1]. Згодна з Палажэннем, павятовыя падатковыя прысутнасці былі ліквідаваны, а іх функцыі перайшлі да павятовых прысутнасцей па прамысловым падатку. Прамысловы падатак уводзіўся з 1 студзеня 1899 г. на гандлёвыя, крэдытныя і страхавыя прадпрыемствы, гандлёвае пасрэдніцтва і пастаўкі, фабрычна-заводскія, рамесныя і іншыя мясцовыя прамысловыя заняткі [7, с. 37]. Ён складаўся з дзвюх частак: асноўнага і дадатковага. Для вызначэння памеру асноўнага падатку мясцовасць дзялілася на катэгорыі ў залежнасці ад развіцця прамысловасці і гандлю. Такі падатак плацілі па прамысловым пасведчанні, якое ўяўлялася сабой спецыяльны ліст з падрабязнай інфармацыяй аб прадпрыемстве. Па арт. 5 Палажэння дадатковаму прамысловаму падатку падлягалі прадпрыемствы акцыянерных таварыстваў [29, с. 491].

Для арганізацыі збору губерню дзялілі на ўчасткі, у кожным з якіх была створана павятовая прысутнасць. На чале прысутнасці знаходзіўся падатковы інспектар. Акрамя старшыні, у складзе прысутнасці знаходзіліся прадстаўнік ад акцызнага ведамства і 6 асоб, якія назначаліся губернатарам па дамоўце з кіраўніком казённой палаты з ліку падаткаплацельшчыкаў [29, с. 496]. Члены назначаліся на 4 гады, але кожныя 3 гады палова з іх мянялася на новыя [28, арк. 1, 3]. Пасяджэнні прысутнасці склікаліся старшынёй па меры неабходнасці.

Заклучэнне

Развіццё капіталістычных адносін выклікала фінансава-эканамічныя рэформы 1860–1890-х гг, што адбілася на зменах у арганізацыі павятовых органаў, іх структуры і функцыях. Дзейнасць павятовых казначэйстваў была накіравана на збор, размеркаванне і захаванне грашовых сродкаў, кантроль фінансавых аперацый. Стварэнне акруговых акцызных упраўленняў было вынікам праблемы ў вырашэнні пытанняў алкагольнай палітыкі з цэнтра. Мясцовыя органы лепш бачылі асноўныя праблемы, спецыфіку асобных тэрыторый. Рэфармаванне піцейных органаў ў вызначаны перыяд дазволіла не толькі значна павялічыць аб'ёмы падатковых збораў, але і вырашыць цэлы шэраг сацыяльных і палітычных пытанняў, звязаных з вытворчасцю і спажываннем

спіртных напояў. Гэтая мэта дасягалася дзякучы пераразмеркаванню службовых функцый паміж губернскімі і акруговымі акцызнымі ўпраўленнямі, зменай у размежаванні на акругі і ўчасткі. Для ўдасканалення падаткаабкладання былі створаны інспекцыя на чале з падатковым інспектарам, павятовыя падатковыя прысутнасці, павятовыя ацэначныя камісіі, павятовыя прысутнасці па прамысловым падатку. У выніку чаго была рэалізавана асноўная ідэя пераўтварэння, звязаная, па-першае, з атрыманнем універсальнай крыніцы дакладных і своечасовых дадзеных аб падаткаплацельшчыках з мэтай аптымізацыі падатковага кіра-

вання, па-другое, з найбольш паслядоўнай рэалізацыяй прынцыпаў дыферэнцыяцыі і справядлівасці падаткаабкладання. Але ў сістэме падаткаабкладання прысутнічалі недахопы, звязаныя з адсутнасцю адзінага крытэрыю пабудовы самой сістэмы, парушэннем прынцыпу раўнамернасці падаткаабкладання.

Такім чынам, павятовыя фінансавыя падатковыя ўстановы, падкантрольныя мясцовай адміністрацыі, сталі неад'емным элементам дзяржаўных інстытутаў улады, практычна ажыццяўлялі важныя напрамкі фінансава-эканамічнай палітыкі на месцах.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Ивановский, В. В. Русское государственное право : в 2 т. / В. В. Ивановский. – Казань : Типолитограф. Импр. ун-та, 1896. – Т. 2 : Верховная власть и ее органы : в 2 ч. – Ч. 2 : Местные установления. – 1898. – 679 с.
2. Липинский, Л. П. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии (II половина XIX в.) / Л. П. Липинский. – Минск : Наука и техника, 1971. – 252 с.
3. Токць, С. М. Дзяржаўны апарат царызму ў Беларусі ў 30–60-х гг. XIX ст. (структура, функцыі, чыноўніцкі корпус) : дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.02 / С. М. Токць. – Мінск, 1997. – 150 с.
4. Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения, 1802–1917 : справочник / сост.: Т. Е. Леонтьева, Д. Л. Яцкевич ; редкол.: А. К. Голубович (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БелНИИДАД, 2009. – 524 с.
5. Могилевская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1772–1917) / Е. К. Анищенко [и др.] ; сост.: Ю. Н. Снапковский, Д. Л. Яцкевич. – Минск : Беларусь, 2014. – 814 с.
6. Каханоўскі, А. Г. Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 г.) / А. Г. Каханоўскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 333 с.
7. Бурачонок, А. В. Рэгламентацыя падаткаабкладання прамысловага прадпрыемства ў Беларусі ў другой палове XIX ст. / А. В. Бурачонок // Беларус. гіст. часоп. – 2012. – № 1. – С. 35–39.
8. Наставление о свидетельстве уездных казначейств // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – 2-е собр. – Т. 12. – Отд. 1. – № 10793. – С. 1002–1006.
9. Памятная книжка Минской губернии на 1878 г. – Минск : Изд. Минск. стат. ком., 1878. – 251 с.
10. Учреждения для управления губерний Всероссийской империи // ПСЗРИ. – 1-е собр. – Т. 20. – Отд. 1. – № 14392. – С. 229–304.
11. Инструкция уездным казначеям // ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 12. – Отд. 1. – № 10792. – С. 989–1001.
12. Об учреждении губернских казначейств, расходных отделений и преобразовании уездных казначейств // ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 40. – № 42728. – С. 291–293.
13. Дело о создании уездных комиссий для производства раскладки процентного сбора // Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). – Ф. 295. Оп. 1. Д. 9425.
14. Положение о питейном сборе // ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 36. – № 37197. – С. 39–70.
15. Дело об учреждении губернского акцизного и окружных акцизных управлений // НИАБ. – Ф. 1430. Оп. 1. Д. 30985.
16. Адрес-календарь и справочная книжка Гродненской губернии. – Гродно : Изд. Гродн. губерн. стат. ком. на 1885 г. – 1884. – 412 с.

17. Об усилении личного состава акцизных управлений // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 5. – № 2918. – С. 186–187.
18. Правила о раздробительной продаже напитков // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 5. – № 2946. – С. 199–209.
19. Положение о казенной продаже питей // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 14. – Отд. 1. – № 10766. – С. 404–410.
20. О введении казенной продажи в некоторых местностях империи // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 15. – Отд. 1. – № 11620. – С. 271.
21. Устав попечительств о народной трезвости // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 14. – Отд. 1. – № 11152. – С. 682–685.
22. О прекращении отдельного существования отдельного земского сбора и присоединении его к общим государственным доходам, 10 декабря 1874 г. // ПСЗРИ. – 2-е собр. – Т. 49. – Отд. 1. – № 54144. – Спб., 1875. – С. 415–417.
23. Адрес-календарь и справочная книжка Гродненской губернии. – Гродно : Изд. Гродн. губерн. стат. ком. на 1878 г. – 1877. – 235 с.
24. Правила об обложении торговых и промышленных предприятий дополнительным сбором (процентным и раскладочным) // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 5. – № 2664. – С. 10–12.
25. Положение о государственном промышленном налоге // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 18. – Отд. 1. – № 15601. – С. 489–515.
26. Об учреждении должностей податных инспекторов // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 5. – № 2907. – С. 179–181.
27. Правила оценки недвижимых имуществ для обложения земскими сборами // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 13. – № 9744. – С. 414–420.
28. Дело об утверждении уездных раскладочных присутствий по промышленному налогу // НИАБ. – Ф. 295. Оп. 1. Д. 6991.
29. Положение о государственном промышленном налоге // ПСЗРИ. – 3-е собр. – Т. 18. – № 15601. – С. 489–515.

Рукапіс наступіў у рэдакцыю 18.02.2020